

Lea Ypi, *Fri. En uppväxt vid historiens slut*. Albert Bonniers förlag, 2022. Översättning av Amanda Svensson.

I sin memoar *Fri* skildrar Lea Ypi sin uppväxt i det kommunistiska Albanien, dess kollaps 1990 och landets övergång till marknadsekonomi och liberal demokrati. Som bokens titel antyder är det idéer om frihet som står i centrum. Genom att lättsamt, humoristiskt och ömsint dela med sig av minnen från barndomen gör Ypi en tillgänglig och utmanande analys av frihetens innebörd.

Den första delen av boken utspelar sig mestadels före kommunismens fall. Vi följer Lea i skolan, där hon får lära sig om borgarklassens diktatur i kapitalistiska samhällen och om Albanien som ett av de friaste länderna på jorden. Vi får också en bild av de ständiga matköerna, rädsla och solidaritet i grannskapet, exotiska Coca-Cola-burkar och solkrämslukande turister. Framför allt får vi lära känna Leas föräldrar och farmor, som till Leas besvikelse inte delar skolans och lärarnas entusiasm för politiken utan hittar på olika ursäkter för att slippa sätta upp en inramad bild på diktatorn i vardagsrummet.

I bokens andra del har kommunistregimen fallit. Planekonomin har ersatts med en marknad som ska reglera sig själv utan centralt styre. "Civilsamhället" blir en ny term i den politiska vokabulären för något som tänks stå utanför staten men samtidigt ersätta den. Arbetslösheten skjuter i höjden, men anses vara en tillfällig biverkning av den så kallade chockterapien. Många albaner vill lämna landet, men det väst som länge lovordat rörelsefrihet och hyllat exilalbaner stänger nu sina gränser för immigranterna. Leas mamma blir aktiv i det borgerliga Albaniens demokratiska parti och kämpar för att få tillbaka de familjeegendomar som en gång konfiskerats. Hennes pappa, som har socialdemokratiska sympatier, blir generaldirektör för hamnen och våndas inför att säga upp hundratals hamnarbetare.

Lea Ypi är professor i politisk teori vid London School of Economics and Political Science. Enligt bokens epilög hade hon inte tänkt att skriva en memoar, utan en "filosofisk bok kring de idéer om frihet som överlappar varandra i liberal och socialistisk tanketradition" (s. 289). Men även om nu Ypi beskriver dessa idéer med hjälp av människor och minnen från sin uppväxt, är *Fri* i allra högsta grad fortfarande en filosofisk bok. Genom personliga erfarenheter reflekterar Ypi över både socialismens och liberalismens misslyckande i strävan mot frihet. "Min värld är lika långt ifrån fri som den mina föräldrar försökte fly" konstaterar hon mot slutet (s. 290). Argument om att Albanien inte hade *riktig* socialism eller *riktig* liberalism ger hon inte mycket för: "De fråntar oss bördan av ansvar. Vi är inte längre medskyldiga till de moraliska tragedier som uppstår i goda idéers namn och vi behöver sålunda inte reflektera över, be om ursäkt för eller dra lärdom av dem" (s. 288).

I *Fri* förekommer även en idé om frihet vars filosofiska kärna varken lutar åt vänster eller åt höger: den om moralisk frihet. Det är Leas farmor som förespråkar den. Hon är en bildad kvinna som tilltalar Lea på franska som en rebellisk gest och som en påminnelse om sitt tidigare liv. Hon anser att man kan förlora allt utom sin värdighet. Frihet för henne är att trots alla hinder och materiella omständigheter försöka kontrollera sitt

eget öde och ”att vara medveten om vad som är nödvändigt att göra” (s. 130). Trots att Ypi gestaltar människan som en produkt av sociala omständigheter, verkar hon ändå uppskatta farmoderns idé om frihet som moraliskt aktörskap. Detta återspeglas också i hennes bok *The architectonic of reason* (2021), där hon intresserar sig för Kants idéer om förnuftets auktoritet och dess förmåga att stå emot både dogmer och skepticism.

Fri har översatts till fler än tjugo språk och gjort succé bland både recensenter och allmänheten. Min gissning är att det varken är Ypis uppväxt, Albanien historia eller frihetstemat i sig som är anledningen till att boken har uppskattats och lästs så flitigt. Snarare tror jag att bokens originalitet består i Ypis mod och förmåga att kombinera politisk teori och samhällskritik med personliga erfarenheter och verkliga människoöden – ett förkroppsligande av filosofiska idéer och teoretiska kategorier som hon själv beskriver som omöjligt att motstå. Och tack och lov för det! För i *Fri* lyckas hon både belysa våra historiska och samtida politiska misslyckanden och uppmuntra oss att tänka och hoppas om framtiden.

Zohreh Khoban

Postdoktor i statskunskap

Uppsala universitet

Referenser

Ypi, L. (2021) *The architectonic of reason. Purposiveness and systematic unity in Kant's critique of pure reason*. Oxford: Oxford University Press.